

Masaryk mezi svými sociologickými současníky (k 75. výročí úmrtí)

Není pouze věcí formální zdvořilosti, jestliže Masaryka připomeneme u příležitosti 75. výročí úmrtí. Tu slavnou báseň – *To kalné ráno čtrnáctého září, to si pamatuj, mé dítě* – znal kdysi každý. Ona sama jako by předjímala konflikt, když nad Evropou již bylo zataženo. Masaryk o tom nebezpečí věděl a není náhodné, že jedna z několika posledních knih, kterou četl „s barevnými tuhami“, tedy podrobně, byl Hitlerův *Mein Kampf*.

Masaryk při své téměř nepředstavitelné orientaci v literatuře odborné i beletristické (tu si lze nejlépe ověřit zejména na *Otázce sociální* a na monumentu *Rusko a Evropa*, ale i na pozdních recenzích z 30. let) četl samozřejmě výběrově, jak jinak. Ale zde je přece jen při vši té rozlehlosti masarykovské literatury několik drobných otázek – Masaryk jistě nemohl číst všechno, ale předpokládali bychom, že četl některé texty, s nimiž byl problémově spjat. To se ale studiem Masarykova díla nepotvrzuje. Je tedy pravděpodobnější, že Masaryk prostě nevstupoval do akademických zápasů, dokonce ani do těch, které setrvaly v itineráři sociologie až dodneška,¹ protože mu byly vzdáleny, jak on tomu s oblibou říkával, pro svou „profesorskost“.

Traduje se, že Masaryk k nám uvedl Comta, což není tak úplně pravda, měl předchůdce, dokonce kvalifikované, v některých herbartovcích – je však nesporné, že Comtovi „zjednal jméno“ a jeho prostřednictvím také zakomponoval sociologii do „klasifikace věd“ (tedy *Konkrétní logiky*). A právě zde narážíme na Masarykův „goethovský syndrom“² – do konce života se zabýval comtovským (přesněji „d’alambertovským“) problémem klasifikace věd, tématem v dvacátých letech již zcela mrtvým. U nás jen Emanuel Chalupný stále klasifikoval – ale nestavěl pyramidu věd jako Masaryk, nýbrž vytvořil jejich kruh. Ne, Masaryk nebyl neomylný, čímž ho nezlidšťujeme, ukazujeme pouze, že i skuteční velikáni mají své idiosynkrasie a Masaryk není výjimkou.

Pomineme-li silný raný vliv anglického historika Buckleyho (jehož četl se svou ženou hned po zasnubách, aby se zdokonalil v angličtině), od něhož převzal či si utvrdil svou ideu vývoje a pokroku, dostáváme se dozajista k záhadě, která se nonšalantně odbývá, jako by nebyla. Masaryk vydává německy v roce 1880 svou habilitační práci o sebevraždě, práci originální tím, jak umně kombinuje

¹ Podrobně, s celým argumentačním a citačním aparátem a odkazy na sekundární literaturu, jsem se problémem zabýval ve studii „Jak znal Masaryk své sociologické současníky?“ (s N. Narbutem; *Masarykův sborník XIV: 2006–2008*, Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. 2009, s. 333–376).

² Goethovským syndromem rozumím nesprávné hodnocení životnosti vlastního díla: Goethe byl přesvědčen, že do dějin vstoupí jako optik svou teorií barev, nikoliv *Faustem*.

„akademický status“ první části a zcela samostatnou, téměř esejistickou úvahu části druhé. To podstatné ovšem je, že Masaryk právě touto prací patří mezi první diagnostiky „krize“ modernity. Je, jak konstatoval J. L. Fischer, v zajetí ovzduší *fin de siècle* s jeho symbolismem, dekadencí, patologickou euforií, erotismem, pseudoreligií atd. Proto se vlastně celý život zabývá často okrajově, někdy povrchně a někdy hluboce Nietzsche, Schopenhauerem, ale i Freudem a ruskou „dekadencí“, Arcybaševem, Andrejem, ale i Čechovem (což je dozajista sporné). Jaký lék Masaryk na tuto „evropskou kulturní globální krizi“ nachází, je obecně známo. Záhada Masarykovy *Sebevraždy* není tedy v textu samém, ale v tom, že patnáct let po Masarykovi vydává Durkheim „svou sebevraždu“ (1897), která, jak konstatuje Giddens³, svou proslulostí zcela zastínila Masaryka. Ta záhada spočívá v tom, že Masaryk se nikdy ani slůvkem nezmínil, že existuje „paralelní text“ (Durkheim Masaryka marginálně uvádí), který dochází ke značně jiným (ale ne vždy zcela rozporným) závěrům, než k jakým dospěl on sám. Masaryk na svém pojetí sebevraždy a jejích příčin setrval a Durkheima prostě nevzal na vědomí. Kdyby to byl jediný případ, „psychologicky“ bychom mohli meditovali o „uražené pýše“ – ale právě, že to není případ jediný.

Masaryk se o Durkheimovi zmínil pouze jedinkrát, v souvislosti s jeho pojetím dělby práce, nicméně koncepce sama stála v pozadí dominantního tématu, jímž nebyl Durkheim, ale Michajlovskij. Masaryk ovšem na druhé straně – aniž do politických sporů ruských vstupoval – přesně postihl sociologický význam Michajlovského, ba dokonce to, že právě Michajlovskij bude nepřijemným soupeřem revolučních radikálů. Lenin vskutku Michajlovskému „věnoval“ knihu, v níž ho s minimem vlastních sociologických znalostí drtí jako falešného „přítele lidu“.

Několik slov o druhém velikánovi klasické sociologie, který byl v celé své velikosti znovu objeven až v 70. letech 20. století, o Maxu Weberovi. Masaryk jej uvádí pouze jednou, a to jeho ranou práci o římské agrární otázce. Nicméně v podstatě sdílí Weberovo „velkovyprávění“ o vzniku kapitalismu, i on předpokládá dominantní roli protestantismu atd. To však není doklad o tom, že by Weber byl Masarykovi přímou inspirací. Podle Chalupného i jiných Masaryka inspiroval dnes již zapomenutý Émile de Laveley, belgický sociolog, jehož česky vydaný spis *Protestantismus a katolicismus* z roku 1876 (česky 1877, potom vyšly ještě dvě jeho práce na totéž téma) mohl být Masarykovi sympatický. Weberovská hypotéza tam *in nuce* skutečně je, Masaryk na ni neodkazuje, pracuje prostě s náboženskými fakty tak, jak to odpovídá jeho vlastním hypotézám a představám. V *Rusku a Evropě* (II. svazek) se v poznámce zmiňuje o Laveleyovi, který prý dobře pochopil sekularizační proces, poté uvádí Webera s distancí – „z opatrnosti výslovně zdůrazňuji, že pojmám problém širě než Weber, a také při výkladu kladu váhu na jiné síly mravní a sociální“. K tomuto komentáři se ale Masaryk nikdy nevrátil. A tak Weber zůstal v poznámce pod čarou.

³ Giddens vydal Masarykovu *Sebevraždu* anglicky v roce 1970 se svým rozsáhlým úvodem.

Jestliže se Weber s Masarykem mýjeji (Masaryk Webera zřejmě vůbec nečetl, nikde pro to není doklad), pak se Simmelem se Masaryk sice literárně setkává, ale – nerozumí mu. Přesněji – Masaryk v jedné z mála recenzí světových sociologických prací (1908),⁴ Simmelovy *Sociologie*, přesně pochopil neplodnost simmelovské formální sociologie, snad právě proto, že masarykovský „konkrétní realismus“ a Simmelova formální sociologie mají k sobě na hony daleko. To nepochopení je ve formě, ve stylistice, ve způsobu „vyprávění“, v „narativní struktuře“ – Masaryk ve své recenzi mírně ironizuje právě ony „esejistické vložky“, které potom Simmela proslaví. A přitom – to je druhý masarykovský paradox – Masaryk sám je nám dodnes nejbližší tam, kde píše „simmelovsky“, kdy je mu vyjadřovací formou esej – ať už v *Moderním člověku a náboženství*, nebo v řadě zajímavých a čtivých recenzí sociologizující beletrie (zejména z 30. let).

Ještě dvě osobnosti připomeňme. Masaryk nedocenil Sorokina, ačkoliv se s ním osobně znal a Sorokin po odchodu ze sovětského Ruska na jeho pozvání v Praze žil (a psal svou *Sociologii revoluce*). Ale Masaryk Sorokina prostě nečetl, zmiňuje se o něm marginálně jako o „ruském redaktorovi“ z doby, kdy byla u moci Prozatímní vláda (1917). Lidsky bylo navýsost korektní, že Sorokinovi Masaryk nabídl pobyt, sociologicky je pramálo pochopitelné, proč se evropsky proslulý znalec Ruska nezajímá o to, jak Sorokin vidí bolševismus během svého pražského pobytu – Sorokin o tom nenapsal málo. Jsou tedy samozřejmě detaily v Masarykově sociologické cestě, na něž nenajdeme odpověď.

Co ale nelze zpochybnit, je skutečnost, že Masaryk byl velmi předvídavý. Velice brzy po přečtení Spenglerova *Zániku Západu* konstatoval ve svém posledním syntetickém díle *Světová revoluce* (1925), že „mluvit o zániku Západu, jak to činili mesianisté slovanští a němečtí, je vědecky neoprávněné. Odmítám také teorie o úpadku Němců a podobně filosofii Spenglerovu“. Masaryk byl bytostným optimistou – životním, filosofickým i sociologickým. Nám se zdá, že žijeme v epoše, kdy „krize ideje pokroku“ dosáhla maxima, a že není jiné cesty než nějaká verze „apokalyptického konce“ – ale která?

Ačkoliv Masaryka nemusíme a ani nemůžeme klást do stejné řady se světovými sociology, jeho zásluhy o to, aby se sociologie stala v první republice organickou součástí sociálního života, jsou nezanedbatelné a jeho celoživotní zápas – ať už vedený sociologickými či jinými prostředky – proti mýtotvorbě a sebeobelhávání bychom měli trvale následovat. Snad plným právem dnes můžeme říci, že Masaryk byl více morální autoritou než akademickým sociologem. Ostatně s Durkheimem se jaksí nepřímě setkal, když v téže době, kdy se Durkheim účastnil dreyfusiády, Masaryk bojoval proti „rituální vraždě“.

On sám kdysi prohlásil, že „se bál filosofie školské, toho pokračování středověké scholastiky. Profesorství však mi pomohlo i politicky a neškodilo“. Ostatně

⁴ Podrobně jsem se touto Masarykovou opomíjenou recenzí zabýval v článku „Simmel a Masaryk. Na okraj jedné neznámé Masarykovy recenze“, *Sociologický časopis* 33 (3), 1997, s. 367–376. Tamtéž je poté přetištěna Masarykova recenze.

z počátků jeho akademické dráhy zůstaly záznamy jeho přednášek z „praktické filosofie na základě sociologickém“ – a to byl současně počátek skutečné sociologie v Čechách. To, že Masaryk potom vybojoval jiné zápasy než akademické spory, v Čechách tak oblíbené, jej řadí mezi ony významné myslitele, kteří velkými morálními činy – v neposlední řadě podloženými hlubokou znalostí humanitních věd a sociálního, kulturního a mravního stavu Evropy – otevírali 20. století v naději na jeho světlou budoucnost. To, že se mýlili, nebyla vina ani jejich ani sociologie, kterou sdíleli a spoluutvářeli.

Miloslav Petrusek